

УДК 342.9

Д.М.Лук'янець, доктор юридичних наук, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін ДВНЗ "Українська академія банківської справи НБУ»

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕНЬ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Стаття присвячена методологічним засадам наукових досліджень у сфері адміністративної відповідальності. Розглядаються найбільш поширені методологічні помилки, пропонуються нові методологічні підходи.

Ключові слова: адміністративна відповідальність; методи дослідження; методологічні помилки.

Статья посвящена методологическим основам научных исследований в сфере административной ответственности. Рассматриваются наиболее распространенные методологические ошибки, предлагаются новые методологические подходы.

Ключевые слова: административная ответственность; методы исследования; методологические ошибки.

Дослідження юридичної відповідальності завжди були одним із найбільш важливих напрямків досліджень у сучасній правовій науці. При цьому варто зауважити, що увагу відповідним проблемам приділяють як представники теорії права, так і представники галузевих юридичних наук, оскільки особливістю цього інституту є те, що він має прояви в усіх без винятку галузях права.

Останнім часом помітно активізувались дослідження в галузі адміністративної відповідальності, але, в той самий час викликає певне занепокоєння той факт, що багато досліджень є некоректними з точки зору методології, а іноді дослідженням притаманні методологічні помилки, які призводять до хибних висновків і, як наслідок, до помилок у юридичній практиці.

Одна з найбільш поширених помилок у дослідженні адміністративної відповідальності стосується визначення того, що є первинним явищем – адміністративна відповідальність чи адміністративне правопорушення. На перший погляд сама постановка питання може виглядати дещо дивно, адже

кожен освічений юрист скаже, що адміністративне правопорушення є підставою адміністративної відповідальності тому й, звичайно, адміністративна відповідальність є похідною від адміністративного правопорушення. Подібне твердження полягає в основі досить розповсюдженої точки зору стосовно класифікації юридичної відповідальності, згідно якої адміністративна відповідальність це вид юридичної відповідальності, що настає за адміністративні правопорушення, відповідно кримінальна відповідальність це така, що настає за злочин тощо.

Помилковість подібних тверджень обумовлюється тим, що в даному випадку змішуються два різнорідних явища, з позицій яких розглядаються адміністративна відповідальність і адміністративне правопорушення, а саме нормативно-правове регулювання і реалізація правових норм. Іншими словами і адміністративну відповідальність, і адміністративне правопорушення можна розглядати як нормативні моделі певних суспільних відносин, а можна розглядати їх в контексті реалізації відповідних правових норм.

З точки зору реалізації права, дійсно виникненню відносин адміністративної відповідальності передують вчинення особою діяння, що містить ознаки адміністративного правопорушення. Але, з точки зору нормативно-правового регулювання, діяння може бути визнано адміністративним правопорушенням тільки тоді, коли законодавець передбачив за його вчинення саме адміністративну відповідальність. Для того, щоб упевнитись в правильності такого підходу слід уважно подивитись на визначення поняття адміністративного правопорушення, яке наведене у статті 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення, де прямо вказується на те, що адміністративним правопорушенням визнається діяння за яке передбачена адміністративна відповідальність. Тобто вид юридичної відповідальності передбаченої за певне діяння є ознакою виду правопорушення. З огляду на це вид правопорушення не може

використовуватись в якості підстави класифікації юридичної відповідальності, а відтак і виділення її видів.

Власне кажучи, саме вид юридичної відповідальності обумовлює характеристики її підстав, а не навпаки. Яскравим прикладом тут може служити відношення до такого явища, як спекуляція.

У Кримінальному Кодексі УРСР 1960 року статтею 154 встановлювалась відповідальність за спекуляцію, тобто скуповування товарів або інших предметів, на які встановлено державні роздрібні ціни, в підприємствах (організаціях) торгівлі, а так само інших підприємствах, що здійснюють реалізацію товарів або інших предметів населенню, та їх перепродаж з метою наживи.

Одночасно в КУпАП 1984 року існувала стаття 157, яка передбачала відповідальність за дрібну спекуляцію.

В Кримінальному Кодексі України 2001 року відповідальності за спекуляцію вже немає, проте стаття 157 проіснувала у складі КУпАП до 2005 року і тоді була виключена із Кодексу. Фактично, з 2001 до 2005 року, склад адміністративного правопорушення передбаченого статтею 157 КУпАП був ідентичний складу злочину, передбаченого статтею 154 КК України 1960 року.

В той самий час слід відзначити, що явище, що мало назву спекуляція, нікуди не зникло, а в умовах ринкової економіки воно вважається нормальним явищем. Тобто, спочатку спекуляція була злочином, потім адміністративним правопорушенням, а зараз вона взагалі не є протиправним діянням. Це підтверджує тезу про те, що вид правопорушення обумовлюється видом відповідальності, а не навпаки.

Взагалі проблема визначення підстав класифікації є досить актуальною особливо у сфері юридичної відповідальності. Досить часто дослідники виділяють такі нетрадиційні види юридичної відповідальності як господарська відповідальність, економічна відповідальність тощо. Окремим видом відповідальності досить часто називають фінансові санкції. Але

проблема полягає в тому, що майже скрізь або відсутні вказівки на підстави класифікації або в якості підстави береться одна з ознак юридичної відповідальності, до того ж далеко не головна. При цьому не проводиться порівняння з іншими видами юридичної відповідальності. В той же час порівняльний метод може стати чи не найбільш плідним з точки зору визначення характерних ознак того чи іншого виду юридичної відповідальності.

Ще однією типовою помилкою методологічного характеру можна вважати твердження про те, що у п.22 статті 92 Конституції України міститься перелік існуючих видів юридичної відповідальності. Нагадаємо, що мова тут йде про те, що виключно законами України визначаються засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них. Конституційний Суд України у своєму рішенні від 30 травня 2001 р. N 7-рп/2001 зазначив, що положення пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України треба розуміти так, що ним безпосередньо не встановлюються види юридичної відповідальності. За цим положенням виключно законами України визначаються засади цивільно-правової відповідальності, а також діяння, що є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями як підстави кримінальної, адміністративної, дисциплінарної відповідальності, та відповідальність за такі діяння. Зазначені питання не можуть бути предметом регулювання підзаконними нормативно-правовими актами. Не зважаючи на це в юридичній літературі продовжують зустрічатись твердження, що суперечать зазначеному рішенню Конституційного Суду України.

Одним з найбільш поширених методів дослідження був і залишається логіко-семантичний аналіз але уявляється правильним стверджувати, що застосування цього методу не може відбуватися у відриві від інших методів. Наслідком подібного відриву може бути викривлення дійсного змісту того чи іншого правового явища. Прикладом може служити підхід до з'ясування

змісту юридичної відповідальності через дослідження характеристик слова “відповідальність”. Виходячи з того, що слово “відповідальність” походить від слова “відповідь”, робиться висновок, що юридична відповідальність це обов’язок правопорушника відповідати за вчинене протиправне діяння. При цьому відповідати означає давати державі звіт за свою протиправну поведінку. Слід зазначити, що такий підхід суперечить дійсному змісту відносин юридичної відповідальності. Проаналізувавши зміст відносин юридичної відповідальності всіх видів можна стверджувати, що всі вони є за своєю суттю врегульованою нормами права реакцією з боку держави або уповноважених нею суб’єктів на різноманітні правопорушення. Тобто слово “відповідь” в контексті юридичної відповідальності має розумітись у значенні “реакція”, що ніяким чином не суперечить правилам мови. Що ж стосується суб’єктивного аспекту юридичної відповідальності, то це дійсно обов’язок правопорушника, але обов’язок зазнавати обмежень різного характеру в наслідок застосування до нього відповідних стягнень, а у застосуванні таких стягнень і має прояв зазначена вище реакція держави на вчинене правопорушення.

Серед методологічних засад досліджень адміністративної відповідальності значне місце належить структурному аналізу, і спроби піддати структурному аналізу адміністративну відповідальність мають досить давню історію, але вони, як правило, нашої хуються на проблему виділення елементів, які й утворюють відповідну структуру.

Так, досить поширеним є погляд зору стосовно структури адміністративної відповідальності, висловлений російським ученим К.С. Бельським [1, с. 16] і розвинутий окремими українськими дослідниками, зокрема Т.О. Коломоєць [2]. Цей погляд полягає в тому, що структурними елементами адміністративної відповідальності є:

- звинувачення компетентним органом певної особи у вчиненні адміністративного правопорушення і пояснення цієї особи з приводу свого проступку;
- негативна оцінка компетентним органом протиправного діяння;
- застосування до винної особи адміністративного стягнення.

Зазначені структурні елементи дещо нагадують стадії провадження в справах про адміністративні правопорушення, а точніше, певні елементи змісту цих стадій, але для характеристики цих елементів обрані зовсім не основні їх ознаки. Справді, у провадженні в справах про адміністративні правопорушення можна виділити елемент звинувачення, але йому обов'язково передують адміністративне розслідування, у процесі якого встановлюються фактичні обставини справи, інакше незрозуміло, у чому буде звинувачуватись особа.

Іншим досить сумнівним моментом є твердження про те, що пояснення особи з приводу свого проступку є складовою одного з елементів адміністративної відповідальності. Але в ч. 2 ст. 256 КпАП зазначено, що особа, яка вчинила правопорушення, має право подати пояснення і зауваження щодо змісту протоколу, які додаються до протоколу. Крім того, у ст. 63 Конституції України зафіксоване право особи відмовитись давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. Тобто пояснення – це право, а не обов'язок, а відтак, його не можна використовувати для характеристики елементу адміністративної відповідальності.

Що стосується другого елементу, то варто звернути увагу на твердження Т.О. Коломосьць, яка зазначає, що другий елемент адміністративної відповідальності – негативна оцінка компетентним органом (органом адміністративної юрисдикції) протиправного діяння, ознаками якої є:

- офіційний характер;
- процесуальне оформлення;
- негативний характер, оскільки, якщо оцінка буде іншою (неосудність правопорушника, малозначність діяння тощо), винна особа не підлягатиме адміністративній відповідальності [2, с. 66].

Як можна бачити, жодного пояснення “негативності” оцінки немає, а офіційний характер і процесуальне оформлення притаманні багатьом видам діяльності. Очевидно, під цим розуміється здійснення юридичної кваліфікації протиправного діяння і визнання особи винною у вчиненні адміністративного правопорушення, але наскільки це можна вважати саме “негативною” оцінкою? Завданням провадження на відповідній стадії є встановлення того, чи є в діянні особи ознаки складу адміністративного правопорушення, чи

винна вона у вчиненні цього правопорушення, чи мають місце обставини, що виключають, пом'якшують або обтяжують відповідальність. Закон жодним чином не вимагає “негативної” чи іншої емоційної, а не юридичної оцінки вчиненого діяння.

Інший підхід до виділення елементів структури адміністративної відповідальності певним чином пов'язаний із досить поширеними поглядами на те, що відповідальність виникає з моменту вчинення правопорушення. Цей погляд набув надто гіпертрофованих форм в теорії кримінального правовідношення. З цього приводу О.Е. Лейст зауважує, що всупереч поширеному варіанту ідеї кримінального правовідношення, ми прагнемо довести, що злочинець не автоматично несе відповідальність, а має бути виявлений і притягнутий до неї; що обвинувачений не зобов'язаний, а вправі не відповідати, а захищатися від обвинувачення; не піддати себе покаранню, а добиватися істини в справі. Коли в результаті цього установлюється, що він вчинив злочин, покарання застосовується законно і обгрунтовано, на підставі права, моральності, справедливості. Аналогічно здійснюється будь-яка штрафна відповідальність, що виникає не з моменту правопорушення (адміністративного чи дисциплінарного проступку), а тільки з моменту офіційного обвинувачення особи в його вчиненні [3, с. 647].

Слід звернути увагу на те, що на критикованій О.Е. Лейстом теорії побудоване ціле вчення про стадії юридичної відповідальності. Зокрема, деякі прибічники цієї теорії стверджують, що юридична відповідальність проявляється в трьох стадіях. Перша стадія юридичної відповідальності починається з моменту вчинення правопорушення і триває до виявлення його компетентними органами держави або посадовими особами. Ця стадія називається “виникнення юридичної відповідальності”. Друга стадія починається з виявлення правопорушення і закінчується набранням законної сили актом застосування права, що визнає факт правопорушення, вчиненого конкретною особою. Це стадія “конкретизації юридичної відповідальності”. Третя стадія – стадія реалізації юридичної відповідальності. Починається вона з моменту набрання правозастосовчим актом, що визнає факт вчинення правопорушення, законної сили. Виконання покарання є закінченням стадії реалізації юридичної відповідальності [4, с. 44-48].

Підстав для критики подібних теорій досить багато. Так, загальновідомо, що стадія є атрибутом певного процесу, тобто явища, яке

полягає в послідовній зміні станів, розвитку чогось або сукупності послідовних дій для досягнення певного результату. Тобто в даному випадку юридичну відповідальність необхідно розглядати як те, що певним чином розвивається, змінюється в часі. Але при цьому стверджується, що з моменту вчинення правопорушення і до його виявлення (тобто на першій стадії відповідальності. – Прим. авт.) правовідношення відповідальності вже існує як ідеальний, формальний зв'язок між учасниками, як образ їх майбутніх дій [4, с. 44]. Нагадаємо, що ідеальне - це спосіб буття предмета відображеного у свідомості, а результатом процесу ідеалізації є абстрактний об'єкт, який не може бути даний у досвіді [5, с. 476]. Таким чином, цей уявний зв'язок не існує в реальності. Із цього випливає, що з моменту вчинення правопорушення і до його виявлення ніщо не розвивається і не може розвиватись, а згаданий зв'язок є абстрактним, і незрозуміло, у чий свідомості він взагалі існує. Іншими словами, автори цієї позиції заперечують самих себе.

Цілком очевидно, що немає сенсу казати про структуру або стадії адміністративної відповідальності, адже ми встановили, що під цим словосполученням можна розуміти різні речі. У той самий час можна вести мову про структуру відповідних правовідносин, або про структуру чи стадії провадження в справах про адміністративні правопорушення.

Практична цінність дослідження адміністративної відповідальності з позицій теорії правовідносин полягає в тому, що за допомогою такого підходу з'являється можливість сформулювати основні постулати ефективності адміністративного примусу, який спрямований на попередження та припинення адміністративних правопорушень, а також ефективності адміністративних стягнень як міри адміністративної відповідальності.

Будь-які правовідносини мають певну структуру, чітко виражений набір складових, що дає можливість досліджувати всі складові окремо та у взаємозв'язку. Такий підхід дає можливість виділити об'єктивний і суб'єктивний аспекти адміністративної відповідальності, а також зробити якісне порівняння з аналогічними за змістом явищами.

Постійне ускладнення правового регулювання в багатьох сферах суспільних відносин, ратифікація Україною багатьох міжнародних угод, зміни в організації державної влади в країні обумовлюють необхідність зміни методологічних підходів до дослідження державно-правових явищ і особливо адміністративно-правових. Тривалий час в юридичній науці панував формально-юридичний метод, але при дослідженні, наприклад, такого складного правового явища, як адміністративна відповідальність його явно недостатньо. Не відкидаючи формально-юридичний метод, не принижуючи його значимість, тим не менш необхідно зауважити на більш активному використанні інших методів наукових досліджень.

Інститут адміністративної відповідальності має досить давню історію і його виникнення і розвиток тісно пов'язані з формуванням і розвитком системи органів виконавчої влади. З огляду на це надзвичайно важливим методом дослідження адміністративної відповідальності є історичний метод.

Враховуючи те, що адміністративна відповідальність тісно пов'язана з державним управлінням, є фактично одним з ефективних інструментів державного управління, досить плідним може бути використання методу системного аналізу, за допомогою якого можна точно визначити місце адміністративної відповідальності у системі державного управління.

Ознайомлення з досвідом зарубіжних країн та окремі спроби його запозичення обумовлюють актуальність використання порівняльного методу. Крім того, порівняльний метод може бути використаний і для дослідження місця адміністративної відповідальності в системі юридичної відповідальності взагалі. При цьому об'єктами порівняння мають стати різні види юридичної відповідальності.

В цілому можна впевнено стверджувати, що найкращі результати у наукових дослідженнях інституту адміністративної відповідальності можуть бути досягнуті завдяки комплексному використанню всієї багатогранної палітри методів наукових досліджень в галузі права.

Література.

1. Бельский К.С. Административная ответственность: генезис, основные признаки, структура // Государство и право. – 1999. –№ 12. – С. 12-20.
2. Коломоець Т. Структура адміністративної відповідальності: сучасний доктринальний погляд // Підприємництво, господарство і право. –2002.-№ 4.- С. 65-66.
3. Проблемы теории государства и права / Под ред. М.Н. Марченко. – М.: Юристъ, 2002. – 656 с.
4. Шиндяпина М.Д. Стадии юридической ответственности: Учебное пособие.- М.: Книжный мир, 1998.- 168 с.
5. Советский энциклопедический словарь/ Гл.ред. А.М. Прохоров.-4-е изд.- М.: Сов. Энциклопедия, 1988.- 1600 с.

